Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

למרחב, 05.08.1960, page 5

יבולו של יובל

מאת ישראל זמורה

א.

חותם של ייחוד נתגלה בשירתו של נתן אלתרמן מראשיתה, אעפ"י שהיה גלוי בה גם חותם ההשפעה משירת רוסיה באותה תקופה, שעליה חונך, ומשירת ארץ־ישראל באותו זמן. מן השירים הראשונים שנתפרסמו ב„כתובים" בשנת 1931 — נשמעו הדים משירי יסנין, מיאקובסקי, פסטרנק וא. שלונסקי, אבל על כל ההדים גבר בכל זאת קולו שלו עצמו. ומיד ברור היה לכל מבין־טעם, כי זה קולו של משורר בעל ניגון עצמי מובהק: בשירים „בשטף עיר", „יתד", „בגן בדצמבר", „ארד־פך", „בעת שופר־לאם" (כל השירים האלה לא נכללו עד כה בשום ספר מספרי השירה של נתן אלתרמן) ו־עוד — נתגלו קוי ייחוד מובהקים. צביון קול, טמפרמנט, חריפות־שכל וסומק־לשון, שהשירה העברית לא ידעה אותם עד כה, כלומר: כאן משורר וודאי, שונה ונבדל מן האחרים שלפני זמנו ובזמנו, ואגב, בשיר „בעת שופר, — לאם" אנו מוצאים גם עוז של דעה אישית, מעין „שחייה נגד הזרם", אתגר לאידיאות התקופה:

— — אתם אומרים.. סדרי עתים חולפו,
האשה תגיח מני סגור,
גם למענה דרכי תבל התוו
גם עליה תפוש במשוטי הדור.

כעדת אפרוח, מבועתת עיט,
הגיגי סמרו, יקראו — נואשים:
אמא! אל תטשי את מקדש הבית,
אל תשאי נאום באספת נשים...

השיר נכתב באוגוסט 1931, וכבר היה כאן אות ראשון לרעיון הפאטריארכליות, שהוא רעיון יסוד של נתן אלתרמן. הווה אומר: ייחוד מפורש, דעה אישית, מנוגדת למקובל באותו זמן; וכן גם ייחוד הדיבור, ייחוד הלשון, ואולי גם ייחוד החרוזה.

ועם כל שיר נוסף, שנתפרסם במה מן הבמות הספרותיות, הוסיף וודאות בייחודו, ועם התפרסם ספרו הראשון — „כוכבים בחוץ" — ברור היה כבר לכל: כאן משורר בעל טמפרמנט בלתי־שכיח, גם טמפרמנט של מחשבה, והאיש שר גם על נושאים שלא העיזו לשיר עליהם משוררים עברים שקדמו לו — על הרשוק על המסחר, על סגולות האמהות והאבהות, על העיר, הרחוב, הקרקס; והמוסיקליות שלו — מיוחדת, ספגונית, שיש עמה עליזות, כוח של אביב, סער אביבי; ואין הטמפרמנט מעיב במאום על כוח השכל־החכמה; אדרבא, המשורר מצטיין ביכולת של הגדרה רעיונית, מבריק בחריפותו.

והחשוב ביותר והמיוחד שבמיוחד: קו של עממיות נטוי בכל יצירתו הלירית; ודומה שניגוד יש כאן — ייחוד עם עממיות; ואעפי"כ — יש אחידות בשירה הזאת ואתה מוקסם מן החן הרב השפוך על הליריקה הזאת, בכותבו על „בת המוזג" למשל:

הביטי בה רעי, וראוה כי טובה היא,
חפשוה בנרות עם שמי הפרורים.
לתלפיות יפתה משובל עד כתפיים,
ואין ולא היתה קמוה בספרים.

הפרוורים, הקרקס, היריד, הפונדק, בת המוזג, הדליקה, כיפה אדומה, רועת האווזים, תיבת הזמרה — אלה נושאים שהשירה העברית לא ידעתם עד כה.

השירה אינה עוד שירה שבאה מספר ובאה אל תוך ספר; בפעם הראשונה מוחש דופקה של מציאות, מורגשים החיים כהווייתם. פורץ הרחוב לשיר, המלאכה, הכלום:

כי בכאב ובכוח יולד רחובה,
כי לעד יהלך בו שירה הגבוה.
לא אני אחבר לה דברי אהבה,
לא מצאתי מלים
גדולות כמוה.

השירה העברית חדלה להיות שירה השרה על, אלא הפכה לשירה השרה את, את העיר, את הרחוב, את האהבה, את החיים; הנושא אינו מחוץ לשיר, הוא חדר אל תוכו, והוא עצמו שר את עצמו מתוך השיר.

ב.

וחידוש רב־ערך חידש נתן אלתרמן (אעפ"י שהוא הביא בכך סיבוך וקשיים לשירתו) — הוא רתם את הליריקה לחיי החברה ולחיים המדיניים של העם. את אשר שרו קודמיו בפאתוס של נבואה, עשה עכשיו הוא בשיר עממי־לירי, אם מעל דפי העתונות היומית, בשם „רגעים" ו„טור שביעי" — ואם מעל קרשי במות, בשם „פזמונים" ו„פזמורים"; ובכך שינה, ללא ספק, את יחס העם לשירה ואת יחס השירה לעם; הוא הביאם למפגש. לכלל דו־שיח, והוא דובב את שניהם כאחד לא על עניינים „רחוקים", „ספרותיים", ליטרריים, אלא על ענייני־דיומא, על גורל החברה, על בניין הארץ, פשוטו כמשמעו, על גבורה ועל נוהג יום־יום, על קדושה ועל חולין כאחד, על לחם ומחיר לחם. כל החיים, על גילוייהם השכיחים ועל גילוייהם הנדירים — היו נושא לשירה ונושא למשורר, במידה ובצורה שקסמו לעם ושיוו למשורר כבוד וכוח השפעה של מנהיג, של איש החברה, של מדינאי.

היו שהצטערו, אם בהשאי ואם בגלוי, על שכשרונו של משורר עברי גדול מתפרט ל„קטנות"; על שאמן רב אפשרויות עושה את הגבירה לשפחה, כביכול, וראו בכך משום חולשה והמעטת דמות, ונדו לאיש.

ואילו עכשיו ברור ללא כל ספק — „שירי העט והעת" גידלו וטיפחו את משורר „שמחת עניים", „שירי מכות מצרים" ו„עיר היונה": כשרונו נתחזק, הוא קנה נסיון וחכמה; כי לא רק ברזל בברזל ייחשה, אלא אף ברזל באבן. כי נתן אלתרמן לא התייחס לשירי העת — כאל ענין „חולף", כאל מעשה „אר־עי", אלא במלוא כשרונו, בכל הווייתו, בכל רוחב בינתו וכושר תפיסתו כתבם.

ג.

משהופיע — בשנת תש"א — הספר „שמחת עניים", נתגלתה ראשית מזיגתו של נתן אלתרמן: ייחודו מחד גיסא, וכלליותו־עממיותו־לאומיותו — מאידך; עממיות ולאומיות לא כאידיאולוגיה אלא כמהות אישית; עממיות ולאומיות כתכונה, כסגולת נפש וסגולת דעת; כלומר: כשם ששר, בדרך הטבע וכממילא־מובן, את עצמו, את מחשבתו ואת רגשו, כך שר, בדרך הטבע וכממילא־מובן, את שיר הכלל, את האומה בגורלה ההיסטורי.

עצם יסודו של מחזור־שירים זה — מכוחו של העם בא לו והיה בתוכו הווייה אישית: אין המת מת לגבי החיים, אנשי ביתו ובני משפחתו, אלא ממשיך — להשפיע, להורות, לנהל גורלם; ונתן אלתרמן עשה את המוות שליח־דעות; על אהבה, על גילויי טבע, על קנאה, על

(סוף בעמוד ב')

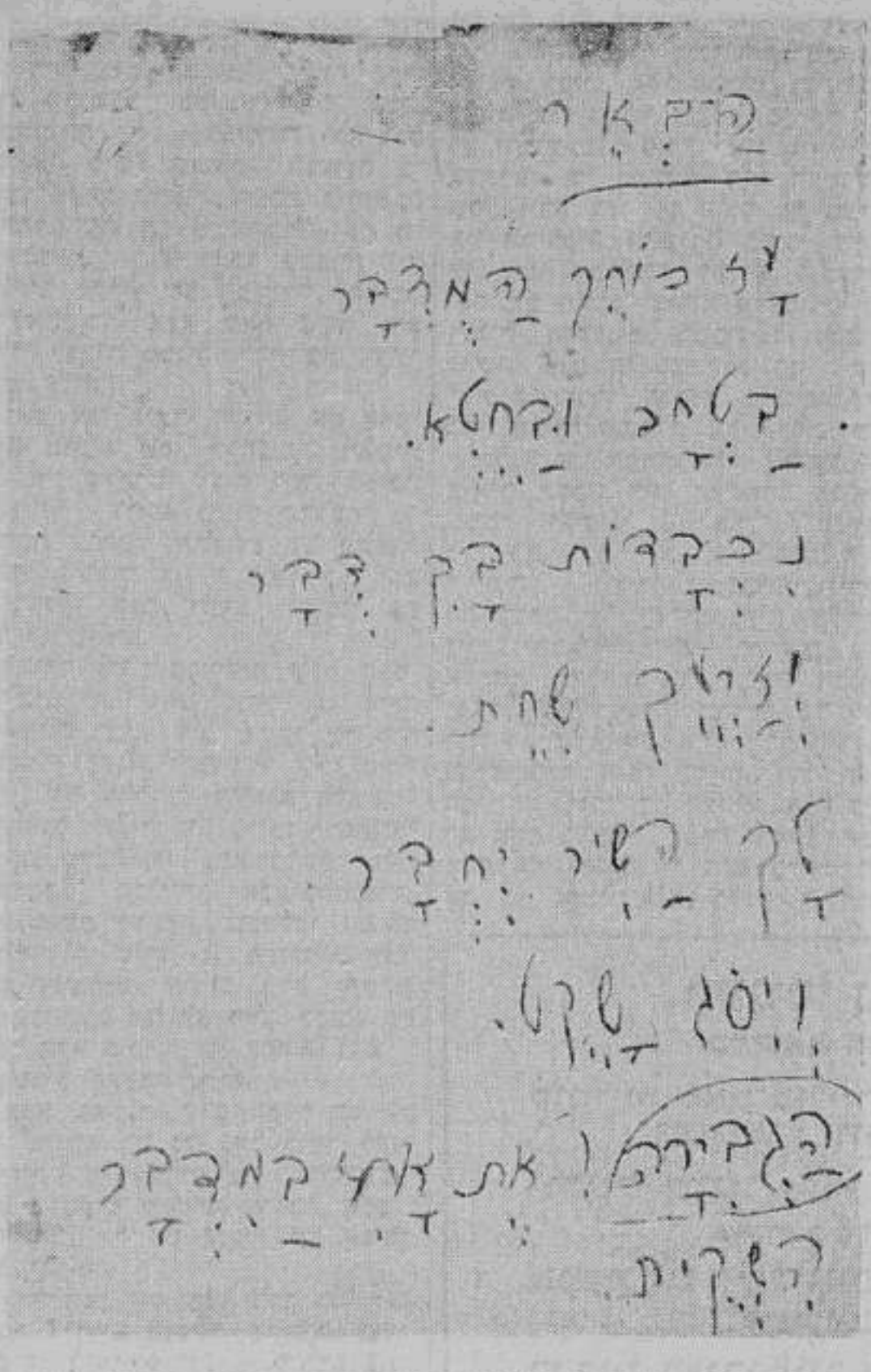

שיר שנכתב ע"י נתן אלתרמן בשנת 1939, בבאר „המוזג", על גבי מפית קינוח, בשבתו בחבורת רעים. (מאוסף ישראל זמורה)

Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

למרחב, 05.08.1960, page 6

יבולו של יובל

(סוף מעמוד א')

שקר ואמת, על ריעות, על כסילות וחכמה, על בגידה, על נקמה, על השבעה, על תחית־עם, על בניין מו־לדת, על מלחמה, על אבהות ועוד; אפשר לומר, כי אלה שירים שיש בהן דעות על חיי אדם וחיי עם — כלומר: — ראיה יסודית, לא משו־חדת, אלא משוחררת מכוח החיים, אם כי „מת" זה מלא חיים וקשור אליהם בכל נימין — — —

מחזור־שירים זה, שהוא מאקאברי, שירי־רפאים — הוא בו־בזמן ובכוח־לא־ישוער, שיר של חיים, חיים שב־כבוד ושבתפארת, חיים של שמחה ושל יושר; ושיר של יחיד האוהב את רעיתו, ושיר של דאגת אם לבנה, כ־דאגתה גם למולדת; והשיר של יחיד על אביו — הופך אצל נתן אלתרמן לשיר נעלה על אבהות, והוא שיר מחשבה ושיר רגש ש־אין כמותו לחכמה על יסוד מיסודית חיי אנוש בעולם.

מחזור־שירים מאקאברי, והוא רווי ניגון ומוסיקה והליריזם שבו — עו־פע ומרומם ומטהר ומלא חכמה ב־יסודות החיים, כמו:

נוראה אהבת אבות,
עקובה אהבת אשה
אך רעות איך טוחה עבות?
מה חושיה ואי שרשה?

או

החושים, החושים, מלבושי המופשם,
וקורעי לבושיו של החומר.

ואיזה ייחוד, ייחוד ראייה וייחוד תיאור, ייחוד ניגון וייחוד לשון, ב־שירי נוף וטבע, המשולבים במסכת „שמחת עניים", בכתבו על „הברק" למשל:

צלמוות באורו, אלמוות בקורו.
וכחומות יפול, וכחומות ישוב.
ועל הבית גח ושבע הוא קורעו
מן השחור — כליל! — אל ההבהוב!

ואיזו חריזה עשירה ומגוונת ב־שירי „שמחת עניים", חריזה ישנה־נושנה לסירוגין עם חריזה חדשה־חדישה, חריזה מסורתית וחריזה מה־פכנית; כמו בכל שאר יסודי השיר גם ביסוד זה — ייחודו של יחיד מ־מוזג עם ייחודו של כלל.

ד.

האם אחלל, חלילה, את טעמם של „שירי מכות מצרים", אם אגלה דעתי וידיעתי שאלה הם גם שירי — מל־חמת־העולם השניה? כן, זוהי ההש־תלשלות המעניינת של יצירת מח־זור שירים זה של נתן אלתרמן: תחילה היתה הכוונה הפשוטה יה־טבעית לשיר שירים תנ"כיים, יל־אחר־מכן — הוסבר ההווה ע"י ה־עבר, ושוב, לאחר־מכן, הוסבר הע־בר על־ידי ההווה, ולבסוף — מס־תייעים זה בזה ונשכחים זה מזה; ראשית המזיגה של ייחוד עם כללות — כפי שמצאנוה ב„שמחת עניים" — גברה ויפתה לאין־שיעור ב„שירי מכות מצרים".

בעל „שירי העת" — אינו חי רק בהיסטוריה של עתו שלו, אלא הוא מעמיק לחיות — גם בהיסטוריה הקדומה, והוא מבקש להקיש היק־שים, לקנות לקח, להקנות בינה — למען ההיסטוריה של העתיד; וכה ישיר נתן אלתרמן, בגלוי ובפירוש, את כוונת מוסר־ההשכל שיש לה־פיק מגורלה של נא־אמון:

וכזכרון עוונים ועונש
בשלמה עקובה דמים
קמת־ניצבת בלי ישלוט בך עובש,
על ראשית נתיבות עמים.

ויש בו לקח אחד: כי ההיסטוריה בעיקריה הראשיים לעולם חוזרת, ו־לו בגלגולים שונים ומשונים; ויש בו לקח שני: אין בני אדם ואין מנהיגי־דור לומדים מן ההיסטוריה ומן הנסיון, ורשעות חוזרת על פש־עיה ואוילות חוזרת על שגיאותיה ו־כשלונותיה.

ויש לקח שלישי: היחיד חוטא ו־הכלל לוקה, ושוב הכלל חוטא יה־יחיד לוקה; ואעפי"כ — חובתו של יחיד לחיות ולעשות למען הכלל, ו־חובתו של כלל לחיות כאבו של יחיד ולדאוג דאגתו. ולקח נוסף: יש עו־נש ויש גמול לחטאים ולחוטאים; וכוונה נוספת ל„שירי מכות מצ־רים":

להאיר לה בגידת שריה
ולהאיר לה בגידת המון, —
ועל כך נדלקות עריה,
כבלפיד, במכות אמון.

ועל כל הכוונות האלה יש כוונה נוספת רבת כוח ורבת־ערך — ל־שיר שוב, וביתר בינה וביתר אמ־נות, ובתוספת מחשבה — על ה־אבהות, ואפשר לומר, כי „שירי מכות מצרים" הם „שיר האבהות" של נתן אלתרמן:

אין דור ששעריו שלמים על ציריים,
אבל תמיד, תמיד בין חרבות ומל,
אליך נבטים, כבשיר מכות מצרים,
האב והעלמה במחלפות הפטל.

ו„העלמה" — אעפ"י שאין היא מוטעמת ב„שירי מכות מצרים" — הריהי נוכחת במלוא חינה וחיוניו־תה בהם, כמו בכל שירי נתן אלתר־מן כמעט. באופן שונה מאשר בכל שירה אחרת: שכן העלמה, או בת־המוזג, בת הפונדקית, או הפונ־דקית עצמה, אין לה כל מגע לארו־טיקה, אפילו ארוטיקה טבעית ומו־תרת; אצל נתן אלתרמן העלמה, כ־מוה כאב, היא יסוד־חיים, היא אמ־חיוניות, היא שמחת־חיים, ולא יצר־הרע; אין היא שונה מיסוד־חיים נוסף — הריעות, כפי שהושרה ב„שמחת עניים" ובשירים אחרים;

וכה ייטיב להסביר נתן אלתרמן את טעמה של העלמה ב„שירי מ־כות מצרים":

והיא חידת הכוח שתכלה לו אין,
והיא חידת האומן שאפס לו קץ.
גם נער יפתרנה, ולשוא עדין
ראשם של הכסילים אליה מתנפץ.
ובליל נפול בכורות — בין הבהובי הקין
חולף גם סנדלה הקט והנוצץ.

והמסקנה הסופית היא:

— כי בעולם נוצץ של חרב ושל כסף
תנשוב תקות־דורות כרוח בעלים.
עלי עפר נצחי של אהבה ועצב
נולדת היא בליל צירים וחבלים
וכל עוד לב אחד זוכר לה ברית וקצב
אויביה עוד ישבו כמו על גחלים.

ה.

בספר השירים „עיר היונה" הגיעה מזיגת ייחודו של המשורר עם כללו־תו אל מליאותה ואל בגרותה. הקורא בספר זה ייווכח כי המשורר רצה ב־פירוש להיות לא יחיד, אלא אחד העם, אחד מני רבים; ואשר על כן השיג את שיושג רק לעתים נדירות ומאושרות — העם שר בשיריו של האחד, הרבים דובבים מפי האחד; ואשר על־כן יבוא זמן ויקבעו חכ־מים ומבינים: „עיר היונה" — היא אנדרטה שהקים הדור לדור; ב־ספר זה יצק המשורר בדפוסי־שיר למופת, את רוח הזמן שהקימה את המדינה, את המאבק שקדם למלח־מת־השחרור, את מלחמת־השחרור כ־היותה, את כללה ופרטיה, את יגונה ואת ששונה, את טעם הזקנים ואת דם הצעירים, את חלקם של הכלים, את דמות הארץ — בעיר ובכפר; כאן תמצית ההיסטוריה שהוליכה אל פרק זה, כאן תמצית דמותו של העם בהתקוממותו, ההתקוממות, ה־עם ביחס לעולם, העולם ביחס ל־עמנו.

כל שירי „עיר־היונה" יש בהם אי־תה מזיגה של ייחוד ושל כללות, ומזיגה נוספת — של רגש עם שכל, של נפש עם חכמה, של רוך עם פילוסופיה, ונחשף בספר — כשרו־נו של משורר עברי מקורי, חכם זמ־נו וחכם ההיסטוריה, יחיד בכוחו ה־פיוטי ובכשרונו האמנותי.

בסופו של ספר זה — נמצא „שיר עשרה אחים", פואימה בי"ב פרקים, שיש בה, בלי ספק, כוונה לשיר את השקפת־עולמו של המשורר, לתת ד־מות לכל יסוד מיסודות־החיים לפי השגתו: האחווה, היין, הספרים, ה־אב, הדרכים, קלות הדעת, שמחת מעשה, המוות, שואת היהודים ושיר מסכם.

את מיטב מחשבתו, את העמוקים ברגשותיו, את כל ההומור והאירו־ניה שלו, שיקע המשורר בפואימה זו, המסכמת את טעמו, בינתו, ד־מותו, עושר לשונו, חכמת הגדרותיו.

*

האומר נתן אלתרמן, אומר: נו־שאים חדשים לשירה העברית; קונצפציה פיוטית חדשה, הממ־זגת רגישות עם חריפות־שכל; דר־כי־שירה חדשות, שרבים וטובים הושפעו מהן וקנו אותן לעצמם עד שאפשר להצביע גם על נוסח־שי־רה אלתרמני בשירת הדור; חריזה מקורית, אם מסורתית ואם חדשה־וירטואוזית (אסונאנסית); השק־פת־עולם אישית מובהקת; הרג־שת־עולם מיוחדת, שסולמה גבוה ומרובה־שלבים; בינה היסטו־ריית במאורעות הזמן.

לשירתו של נתן אלתרמן חותם מיוחד שלפיו ניתן להכיר כל שיר ושיר שלו, שכן הוא בעל „אני" מובהק, בעל כשרון שאפיו מיוחד ומפורש, דגלו — חכמה, לשונו — סמוקה, בעלת משמעויות בדוקות, נ־גונו — מרומם, חן שפוך על כל רעיון שלו וכל מחשבה — מרתקת, משהה; מכאן מובן מדוע שירתו — יש לה מעמד בולט ומיוחד בשירתנו העברית שלא רבים זכו לכמות ב־תולדותיה.